

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

У сучасній конкурентоспроможній економіці інноваційний чинник стає вирішальною умовою її стійкого економічного розвитку на середньострокову і тривалу перспективу. Економічне зростання країни на новій якісній основі, чому сприяє широке використання прогресивних технологічних, інноваційних розробок, спроможне забезпечити поліпшення рівня життя населення шляхом підвищення продуктивності праці внаслідок поліпшення технологічної ефективності виробничих процесів, упровадження ресурсозберігаючих заходів, оптимізації використання ресурсів тощо. Витоки суперечностей соціально-економічних процесів, які знаходять вияв у розриві між зростаючими потребами щодо забезпечення відповідної якості життя суспільства та можливостями економічної системи щодо їх забезпечення, лежать у сфері структурної недосконалості, технологічної відсталості, а відтак – недостатньої конкурентоспроможності української економіки у світлі сучасних світових тенденцій.

В умовах діючої глобальної фінансової кризи пошук шляхів інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності є найбільш актуальним, оскільки від його ефективності залежить те, чи зможе вітчизняна економіка вийти на новий рівень розвитку після завершення низхідної фази глобального економічного циклу й започаткування його висхідної фази, чи продовжуватиме розвиватися в рамках інфляційних і девальваційних чинників. Адже в сучасних умовах уникнення технологічної конкуренції об'єктивно залишає для країни місце аутсайдера глобальної економіки.

Проблематика інвестиційного забезпечення інноваційних процесів як ключового чинника конкурентоспроможності національної

економіки привертає увагу широкого кола дослідників. Протягом останнього часу проведено низку досліджень конкурентоспроможності української економіки як іноземними дослідниками – фахівцями ОЕСР [1], Світового економічного форуму [2], Світового банку [3], так і вітчизняними – Б.Є. Кваснюком [4], І.В. Крюковою [5], Ю.В. Кіндзерським [6], В.В. Онікієнком [7], Я.А. Жалілом [8] та ін. Проте критичний аналіз публікацій свідчить, що деякі важливі аспекти досі залишаються недостатньо розглянутими, зокрема, подальшого дослідження потребують механізми інвестиційного наповнення інноваційних процесів, питання взаємозв'язку інвестиційної динаміки та забезпечення конкурентоспроможності економіки на інноваційних засадах.

Доведено, що конкурентоспроможність економіки на макrorівні пов'язана із тривалістю циклу відтворення основних виробничих фондів і, відповідно, робочих місць, продуктивних сил суспільства й визначається загальногосподарською ефективністю капіталовкладень [9, 17]. Спрямованість інвестиційних та інноваційних процесів в економіці детермінує на середньострокову та тривалу перспективу характер її відтворення та ключові параметри структурного, технологічного розвитку.

На практиці інноваційний розвиток не став однією з головних характеристик зростання національної економіки України. Позитивні тенденції, які й мали місце протягом кількох років, переважним чином мали тимчасовий характер, змінюючись протилежними зрушеннями в економіці, що засвідчує нестійкість інноваційних процесів в Україні та відсутність чітких довгострокових стимулів для інноваційної діяльності. Про це, зокрема, свідчать особливості інвестиційної діяльності в Україні, яка має відігравати ключову роль у

здійсненні належної структурної модернізації. Високі темпи економічного зростання, зафіксовані за підсумками 2006 р. – першої половини 2008 р., супроводжувалися активною динамікою інвестиційних процесів. За даними Держкомстату, інвестиції в основний капітал збільшилися порівняно з попереднім роком у 2006 р. на 19,0%, у 2007 р. – на 29,8%. Висхідної динаміки інвестицій досягнуто майже в усіх видах економічної діяльності (крім виробництва та розподілення електроенергії, газу та води й державного управління). Найвищими темпами зросли капіталовкладення в сектори економіки посередницького характеру: у торгівлю (на 126,9%), фінансову діяльність (114,4%), операції з нерухомістю (81,0%). При цьому сфери реальної економіки суттєво поступалися за темпами залучення інвестицій – переробна промисловість за чотири роки збільшила інвестиційний капітал на 62,8%, сфера транспорту та зв'язку – на 11,3%.

Як наслідок, структура інвестування, від якої насамперед залежить напрям відтворення та структурної модернізації національної економіки, залишалася досить неефективною та навіть погіршилася. Протягом 2005-2008 рр. в Україні спостерігалася стійка тенденція до зменшення частки в сумарному інвестуванні переробної промисловості та транспорту і зв'язку. Структурою інвестицій консервується низькотехнологічна структура виробництва промислової продукції. Так, за 2007 р. понад 80% усіх інвестицій у переробну промисловість надійшли у низько- та середньо-низькотехнологічні галузі. Натомість стабільно зростає частка вкладень в операції з нерухомістю та торгівлю. За підсумком 2008 р. частка інвестицій у торгівлю, фінансову діяльність та операції з нерухомістю сягнула 33,6% проти 23,4% у 2004 р., у той час як промисловості – зменшилась із 37,2 до 32,9%. Загалом за 2005-2008 рр. інвестиції у промисловість зросли в 1,4 раза, в той час як в операції з нерухомістю – в 1,8 раза, фінансову діяльність – 2,1 раза, роздрібну торгівлю – майже утричі.

Отже, описані пріоритети інвестування засвідчують переважаючу інвестиційну при-

впливість секторів із високою ліквідністю та якнайшвидшим обігом коштів. Серед галузей промисловості основна частка приросту інвестицій припадала у 2005-2007 рр. на харчову промисловість, металургію, машинобудування та виробництво неметалевої мінеральної продукції (будматеріалів), у 2007 р. до них додалася добувна промисловість. Виробництво будматеріалів було безумовним лідером у зростанні промислових інвестицій, що пов'язане з «будівельним бумом», у той час як приріст інвестицій у машинобудування за 2005-2008 рр. був нижчим, ніж у середньому в переробну промисловість (58,1 проти 62,8%). Це дає підстави для висновку про те, що структура інвестиційних витрат промисловості залишалася у зазначений період малоефективною та була не орієнтована на реалізацію стратегічних пріоритетів економічного розвитку.

На жаль, доводиться констатувати, що за останні роки помітних позитивних зрушень у цій сфері в Україні не відбулося. Як засвідчує світовий досвід, зростання ВВП у країнах-лідерах на 60-90% забезпечується впровадженням нових технологій. В Україні обмежуючим чинником якісного конкурентного розвитку є низький рівень ефективності використовуваних технологій, а внесок високих технологій в економічний розвиток становить лише 0,7% [10, 28]. Відтак економічне зростання в Україні залишається переважно кількісним і відбувається в умовах панування тих самих технологічних укладів, не створюється необхідної інноваційної складової, яка забезпечує майбутню конкурентоспроможність економіки. Як зазначає В. М. Гесць, новий економічний механізм, який упроваджувався у процесі змін економічної політики з 2005 р., «... використовує ресурси, успадковані від минулого, а не створює або занадто повільно створює власні нові ресурси розвитку» [11]. Тобто формування конкурентоспроможності національної економіки України, як і в попередні роки, забезпечується переважно за рахунок традиційних чинників. Відтак на даний час немає підстав стверджувати, що в економіці України забезпечено умови для стійкого зростання у довгостроковій перспективі, оскільки така модель не

дозволяє вирішити назрілі системні суперечності економіки, забезпечити формування сучасних чинників та ресурсів розвитку економіки [8, 79].

За оцінками Статистичного інституту ЮНЕСКО, рівень інноваційності ВВП (розраховується як відношення витрат на НДДКР до ВВП) України в 2005 р. склав 1,03% і перевищував рівень фактично всіх країн СНД (крім Росії), нових членів ЄС (крім Чехії та Словенії), а також таких розвинених країн, як Португалія, Греція, Хорватія, швидкозростаючих економік, що розвиваються, – Бразилії, Мексики, Туреччини. Проте за показниками ефективності інноваційного розвитку Україна знаходиться в нижніх частинах міжнародних рейтингів. Так, за оцінками Economist Intelligence Unit [12], за показником інноваційної динаміки в 2003-2007 рр. Україна серед 82 країн посідала 51 місце і 59 за показником дієвості чинників, що сприяють інноваціям. У рейтингу Світового економічного форуму за критерієм «інноваційні фактори» Україна посідала 52 місце серед 134 країн [13].

Неспроможність економіки країни зорієнтувати інвестиційні процеси на структурну перебудову національної економіки на новій технологічній основі навіть за високих темпів економічного зростання означає втрату конкурентних позицій на світовому ринку в довгостроковій

перспективі, посилення чутливості до зміни зовнішньої кон'юнктури та вищий рівень втрат в умовах дії негативних чинників.

Сучасний стан інноваційної діяльності в Україні характеризується такими тенденціями:

Збереження низького рівня інноваційної активності промислових підприємств. Частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, в Україні суттєво поступається країнам, для яких інноваційний розвиток економіки є пріоритетним завданням економічної стратегії. Так, якщо у ЄС таких підприємств у 2007 р. налічувалося 41,5%, в Україні інноваціями займалося лише кожне сьоме підприємство (тобто 13,0% їх загальної кількості). Разом із тим безпосередньо впроваджувала інновації у своїй діяльності ще менша кількість підприємств – лише кожне дев'яте підприємство (тобто 10,8% їх загальної кількості) (рис. 1). При цьому різке падіння кількості таких підприємств у 2003-2005 рр. є об'єктивним критерієм умов інноваційної діяльності в Україні. Наступні два роки засвідчили відновлення позитивного тренду зростання інноваційної активності, проте розвиток економіки України в 2008 р. в умовах глобальної фінансової кризи знову призвів до погіршення умов для інноваційної діяльності в Україні.

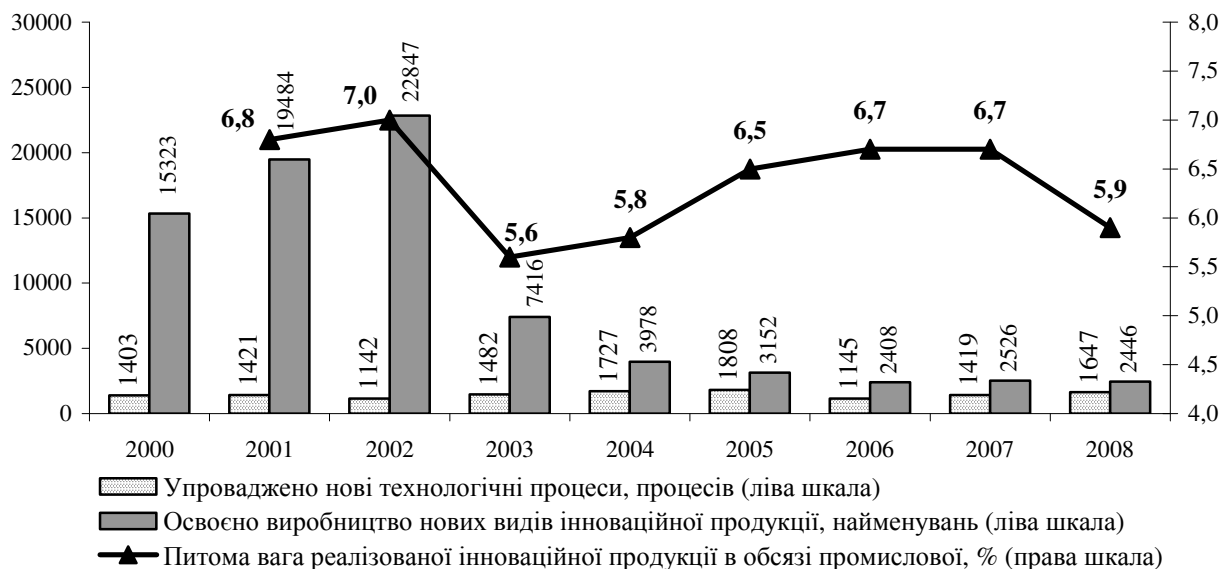

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Рис. 1. Інноваційна активність промислових підприємств у 2000-2008 рр.

Як наслідок, **результативність інноваційного процесу у промисловості України поступово знижується** як щодо створення інноваційної продукції, так і щодо продукування нових технологічних рішень.

Так, у 2008 р. у промисловості було освоєно виробництво 2446 видів інноваційної продукції, що втричі нижче показника навіть 2003 р., коли було створено 7416 найменувань інноваційної продукції (рис. 2).

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Рис. 2. Упровадження інновацій на промислових підприємствах у 2000-2008 рр.

Неефективність структури реалізованої інноваційної продукції. Динаміка галузевої структури реалізованої інноваційної продукції свідчить про переважне відтворення існуючої структури промислового виробництва. Після 2004 р. відбулися вагомні негативні зрушення у структурі розподілу реалізованої інноваційної продукції промисловості. Якщо у 2004 р. частка машинобудування складала 44,6%, то до 2006 р. вона знизилася більш ніж на третину – до 28,4%. При цьому відбулося збільшення у 3,3 раза частки металургійної галузі (із 7,8 до 25,6%). 2007 р. засвідчив корекцію цього тренду, частка машинобудування у структурі реалізованої інноваційної продукції зросла на 4,9 в.п., досягнувши 33,3%. Крім цієї галузі, найбільшими виробниками інноваційної продукції в 2007 р. були також металургія (23,3%), хімічна та нафтохімічна промисловість (15,7) і харчова промисловість (11,2). Проте для від-

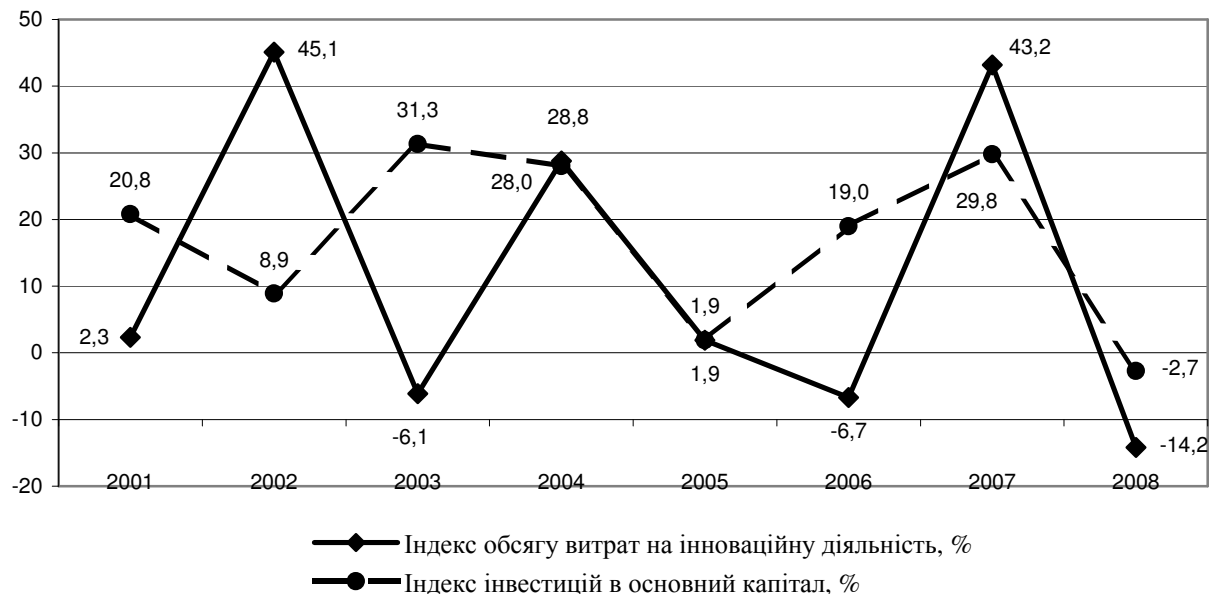
творення вітчизняної промисловості на інноваційній основі цього явно недостатньо, оскільки майже дві третини інноваційної продукції в економіці України створюють виробництва третього і четвертого технологічного укладів.

У структурі виробництва продукції промисловості частка інноваційної продукції складає лише 6,7% і залишається відносно стабільною протягом останніх семи років у межах 5,6-7,0%. Найбільша частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції припадає на підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості – 17,0%, або 6321,4 млн. грн., машинобудування – 15,6 %, або 13386,7 млн. грн., целюлозно-паперове виробництво – 9,8%, або 1070,5 млн. грн., металургії та оброблення металу – 6,2%, або 9361,0 млн. грн, виробництво харчових

продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 5,3%, або 4515,9 млн. грн.

Звуження інноваційного потенціалу інвестицій. Як видно з рис. 3, немає помітної кореляції між інвестиційною діяльністю та фінансуванням інноваційних проектів. Активізація інноваційних процесів не супроводжується відповідним зростанням витрат на інноваційну діяльність. При цьому

динаміка зростання інноваційних витрат за період 2001-2008 рр. значно поступається зростанню інвестицій у промисловість. У реальному вимірі за вказаний період інвестиції збільшилися майже у 3,5 раза, тоді як на фінансування інноваційної діяльності спрямовано у 2,7 раза більше коштів, ніж у 2001 р.

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України

Рис. 3. Динаміка інвестицій в основний капітал і витрат на інноваційну діяльність у промисловості України у 2001-2008 рр., %

Водночас динаміка витрат на інноваційну діяльність має нестійкий характер. У 2007 р. загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність складав 10821,0 млн. грн. і збільшився порівняно з попереднім роком у реальному вимірі на 43,2%. Разом із тим значному зростанню інноваційних витрат минулого року передували два роки різкого падіння їх динаміки в 2005-2006 рр. У цілому протягом останніх восьми років спостерігається циклічний характер фінансування інноваційних витрат зі значними піковими і нижніми точками цих коливань. Значною мірою це пояснюється тим, що протягом тривалого часу залишається стабільним суб'єктний склад інноваційної діяльності, тобто основну масу інноваційних витрат

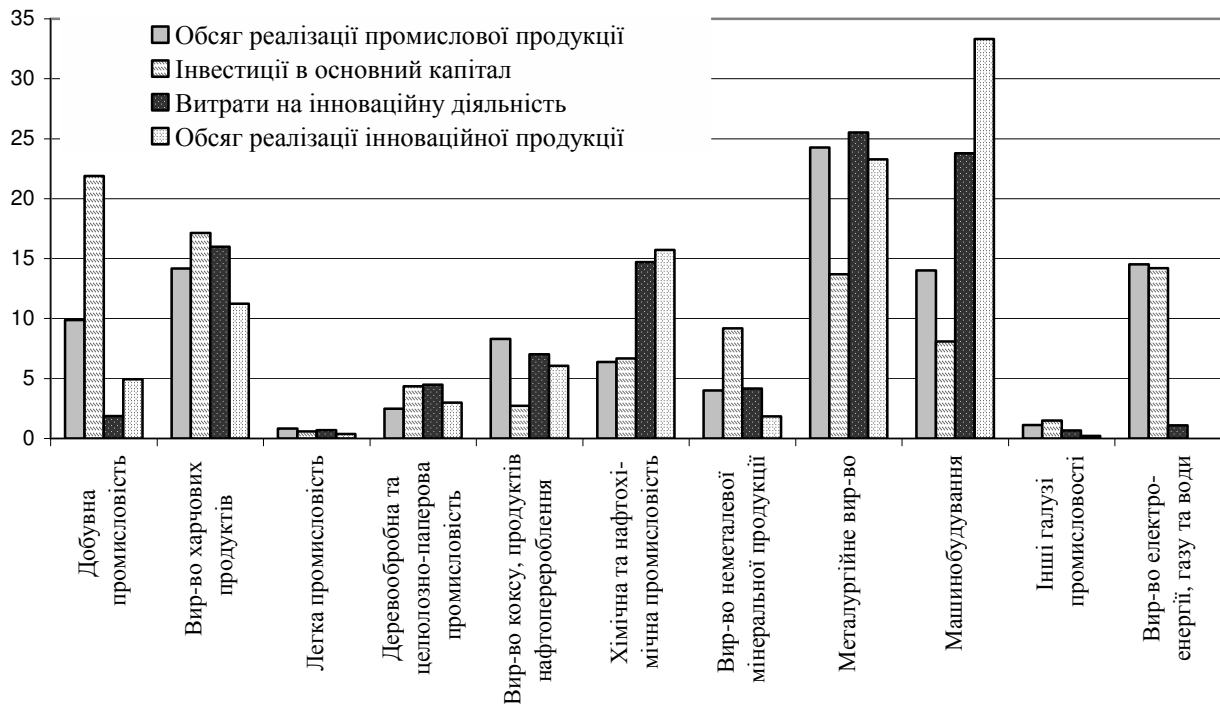
здійснюють одні й ті ж самі підприємства. Але для них у більшості випадків інноваційна діяльність не є безперервною, в умовах покладання переважно на власні ресурси фінансування інноваційних проектів їх акумуляція потребує часу, а відтак залежить від основної операційної діяльності підприємства, її прибутковості, крім того підприємство фактично самостійно несе ризики інноваційних проектів, що ускладнює паралельну реалізацію значних інноваційних програм протягом тривалого часу.

Недосконалість структури інноваційних витрат. Найбільшу частку (68,9%) у загальних витратах на інноваційну діяльність становили витрати на придбання машин та обладнання, пов'язані з упровадженням інновацій; на дослідження і розробки – 9,1%;

придбання нових технологій – лише 3,0%. При цьому порівняно з 2006 р. частка витрат на придбання машин та обладнання, пов'язаних із впровадженням інновацій, зросла на 12,3%, досягнувши найвищого рівня з 2000 р. Таким чином, зростає орієнтація промислових підприємств на придбання готових технологічних рішень, при зниженні зацікавленості до самостійної розробки нових товарів і технологій – частка витрат на дослідження і розробки порівняно з 2006 р. зменшилася майже вдвічі.

Невідповідність структури фінансування інвестиційної діяльності пріоритетам інноваційного розвитку економіки. Як видно з рис. 4, у промисловості України більша частина інвестицій в основний капітал надійшла в галузі, які, за класифікацією ОЕСР, належать до середньо-низькотехно-

логічних – виробництво харчових продуктів, металургійне виробництво, виробництво неметалевої мінеральної продукції. Натомість галузі, які забезпечують пропорційно більшу частку виробництва інноваційної продукції, залучили значно менші обсяги інвестицій. Тим самим, інвестиційні процеси сприяють відтворенню і закріпленню поточної структури економіки. Інвестиційний процес в Україні не виконує інноваційної функції, кінцевим результатом реалізації якої мала б стати структурна перебудова національної економіки в напрямі формування виробництв із довгостроковими інноваційними конкурентними перевагами, спроможними ефективно реагувати на посилення зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників.

Примітка: у структурі витрат на інноваційну діяльність та реалізацію інноваційної продукції наведено дані 2007 р. Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

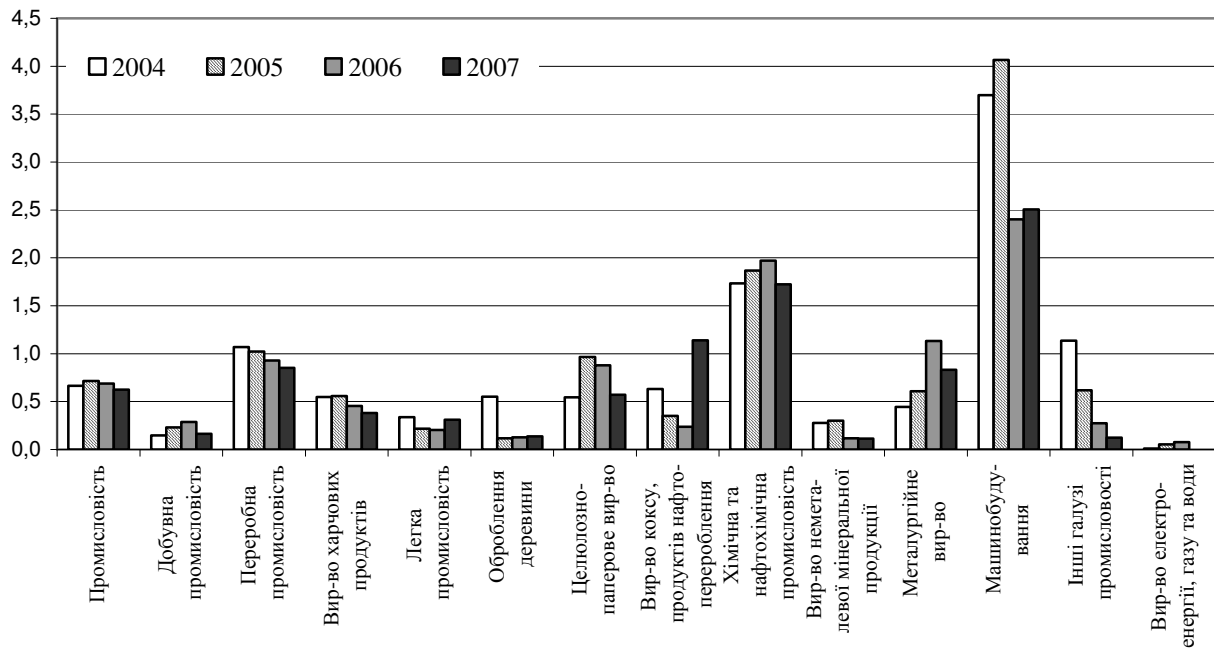
Рис. 4. Структура інвестицій в основний капітал, обсягу реалізації інноваційної продукції та витрат на інновації у промисловості України у 2008 р., %

Зниження інноваційної ефективності інвестицій в основний капітал. Показник інноваційної ефективності інвестицій розраховано як відношення обсягів реалізації інноваційної промислової продукції галузі до

обсягів сформованих і залучених нею інвестицій в основний капітал [14]. Рис. 5 показує, що інноваційна ефективність інвестицій є найвищою для машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості.

Саме ці галузі мають потенціал для забезпечення інноваційного зростання та модернізації промисловості України, генеруючи прогресивні структурні зрушення також у суміжних галузях і в технологічній базі промисловості в цілому. Так, у машинобудуванні кожна гривня інвестицій у 2007 р. забезпечувала створення 2,5 грн. доходу від реалізації інноваційної продукції,

у хімічній та нафтохімічній промисловості – 1,7 грн. Проте розвиток інвестиційних процесів 2004-2007 рр. супроводжувався зниженням рівня інноваційної ефективності інвестицій майже по всіх галузях промисловості. У цілому у промисловості в 2007 р. порівняно з 2004 р. зниження інноваційної ефективності інвести-

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Рис. 5. Інноваційна ефективність інвестицій у промисловості у 2004-2007 рр., грн.

цій становило 12,5%, у тому числі в переробній – 16,6%. При цьому найбільших втрат ефективності зазнали машинобудування, де цей показник знизився більше, ніж на третину – 38,4%, целюлозно-паперове виробництво – 40,9%.

Разом із тим високі показники інноваційної ефективності інвестицій у машинобудуванні ще не дають підстав стверджувати про створення достатніх сприятливих умов для інноваційного зростання галузі. За наявності кількаразової диспропорції між часткою інвестицій в основний капітал, вкладених у цю галузь, і часткою витрат на фінансування інноваційної діяльності справедливим є висновок про те, що інноваційний процес у машинобудуванні забезпечується переважним чином за рахунок експлуатації

старої технологічної бази. Подібна ситуація склалася й у хімічній промисловості.

Таким чином, в Україні економічне зростання не супроводжується оновленням промисловості на інноваційній основі, що є свідченням неефективності реалізації інвестиційного потенціалу країни. Це формує високі ризики для стабільності економічного зростання вітчизняної економіки, зміцнення її конкурентоспроможності.

Інноваційна діяльність, будучи не притаманною поведінкою суб'єктів господарювання у промисловості України, потребує, крім заходів забезпечення макроекономічної стабільності, створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату, також спеціальних стимулів для своєї реалізації. Лише у випадку створення дієвого механізму

інвестування інноваційного процесу існує ймовірність подолання наявних структурних недоліків національної економіки. Для активізації інвестиційного процесу з метою забезпечення інноваційного та технологічного оновлення національної економіки доцільним є **реалізація на середньо- та довгострокову перспективу таких заходів:**

створення спеціалізованої фінансово-кредитної установи з державним капіталом, діяльність якої буде спрямована на:

надання державних гарантій по кредитах, які залучаються промисловими підприємствами для закупівлі обладнання вітчизняного виробництва чи спрямовуються на інноваційні проекти відповідно до державних пріоритетів;

наданням пільгових кредитів із нижчим рівнем відсотків або з меншими вимогами щодо забезпечення для підприємств, що реалізують інноваційні програми;

довгострокову кредитну підтримку інвестиційних та інноваційних проектів, пов'язаних із структурною модернізацією промисловості;

інвестування приватних підприємства через участь в акціонерному капіталі у визначених пріоритетними напрямками інвестування секторах промисловості (наприклад, за такими критеріями, як новостворювані високотехнологічні підприємства, підприємства, які мають потенціал збільшення експорту наукоємної продукції) з метою, наприклад, зміцнення структури капіталу, сприяння залученню нових інвестиційних партнерів (як іноземних, так і внутрішніх);

формування регіональних фондів підтримки інноваційних підприємств;

субсидування за рахунок бюджетних коштів відсоткових ставок для кредитів, залучених промисловими підприємствами у комерційних банків для фінансування інвестицій в інноваційні проекти та програми технологічної модернізації, у результаті чого досягається поєднання трьох джерел фінансування таких заходів – власне підприємства, держави і банківського сектору, що сприяє посиленню контролю за використанням інвестиційних ресурсів,

зниженню та розподіленню фінансових ризиків інноваційних проектів;

запровадження податкових стимулів для реалізації програм технологічної модернізації виробничої бази промислових підприємств:

зниження податкової ставки чи звільнення від оподаткування прибутку на суму капіталовкладень підприємства в обладнання та виробниче будівництво;

зменшення ставки податку на прибуток та відстрочка його сплати;

звільнення експортерів високотехнологічної продукції від сплати податку із прибутку на приріст обсягів експорту продукції до попереднього року;

прискорена амортизація засобів виробництва й устаткування, які купуються в рамках інноваційних проектів;

упровадження амортизаційної премії, тобто можливість списувати на собівартість певну частину здійснених капіталовкладень в інноваційні програми;

списання на собівартість витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, які не привели до створення інноваційної продукції з метою зниження фінансових ризиків інноваційно активних підприємств;

розробка механізму митного стимулювання інноваційних виробництв, зокрема шляхом зниження ставок митного тарифу для ввезення інвестиційного обладнання, що не виробляється в Україні, або параметри якого є значно вищими, ніж у вітчизняних аналогів;

часткове чи повне звільнення від оподаткування ПДВ обсягів витрат підприємств на наукові дослідження і розробки;

податкового кредиту на суму витрат на інноваційну діяльність, який підлягає поверненню у випадку невиконання інвестором проектних зобов'язань;

створення спеціалізованих лізингових компаній, у тому числі й державних, для забезпечення технологічною базою новостворюваних інноваційних підприємств;

створення фінансових інструментів залучення в інвестиційну сферу заощаджень населення, зокрема шляхом розміщення на фондовому ринку

спеціалізованих випусків цінних паперів під фінансування інноваційних програм;

створення системи венчурних фондів на основі державно-приватного партнерства з чітко закріпленими в законодавчому порядку сферами інвестування (зокрема, новостворюваних інноваційних фірм, виробників енергозбережного обладнання, малих інноваційних фірм тощо);

надання стимулів для страхових компаній шляхом запровадження механізмів державного страхування інноваційних кредитів, пільгового оподаткування прибутків від страхування інноваційних та довгострокових інвестиційних проектів підприємств;

формування системи спеціалізованого рефінансування комерційних банків під надання довгострокових кредитів для закупівлі інвестиційного обладнання та інноваційної техніки;

запровадження диференційованого оподаткування операцій комерційних банків шляхом зниження ставки оподаткування для довгострокового кредитування високо-технологічних проектів;

фінансування розвитку інноваційної інфраструктури, зокрема спеціалізованих маркетингових компаній, центрів трансферу технологій, інформаційних центрів, центрів підвищення кваліфікації працівників; нових технологічних та промислових парків для залучення інвестицій в інноваційні проекти щодо модернізації виробництва.

Реалізація названих завдань активно сприятиме подоланню існуючих суперечностей між необхідністю забезпечення високих темпів економічного зростання та прискоренням інноваційної та структурної динаміки вітчизняної економіки. Виклики, які формуються у процесі розвитку як світової економіки, так і внутрішніх особливостей економіки України, зумовлюють необхідність подальшого дослідження механізмів забезпечення конкурентоспроможності економіки України, становлення інноваційних процесів, розробки заходів щодо оновлення моделі економічного розвитку України на сучасних конкурентних засадах.

Література

1. Ukraine: Economic Assessment. – Paris: OECD, 2007. – 142 p.

2. The Ukraine Competitiveness Report 2008: Towards Sustained Growth and Prosperity. – Geneva: World Economic Forum, 2008. – 266 p.

3. Корреа П. Стратегія розвитку приватного сектора в Україні: розбудова мікроекономічних підвалин для зростання, обумовленого розвитком приватного сектора / П. Корреа. – К.: Світовий Банк, 2007. – 53 с.

4. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.

5. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / За ред. І.В. Крючкової. – К.: Основа, 2007. – 488 с.

6. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відпов. ред. Ю.В. Кіндзерський. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 408 с.

7. Онікієнко В.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В.В. Онікієнко, Л.М. Ємельяненко, І.В. Терон / За ред. В.В. Онікієнка. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.

8. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська та ін.]; За ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.

9. Губанов С. Конкурентоспособность экономики – функция системы воспроизводства / С. Губанов // Экономист. – 2003. – № 4. – С. 9-20.

10. Огляд актуальної наукової дискусії про перспективи розвитку світу в цілому та України як його частини / Інститут демографічних та соціальних досліджень НАН України, Києво-Могилянська Бізнес-Школа, Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка. – К., 2008. – 52 с.

11. Геец В. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем / В. Геец // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23-53.

12. A Time for New Ideas: Innovation in Central Eastern Europe / Economist Intelligence Unit, Oracle. – London: EIU, 2008.

13. The Global Competitiveness Report 2008-2009. – Geneva: World Economic Forum, 2008.

14. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. Л.І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.